

Kitap İncelemesi

MEDENİYETLER ÇATIŞMASI VE

DÜNYA DÜZENİNİN YENİDEN KURULMASI

(The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order),

By Samuel P. Huntington. New York: Simon and Schuster, 1996.

367 sayfa. US \$25.00.

Ahmet UYSAL*

Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve soğuk savaş döneminin sona ermesiyle birlikte, yeni küresel düzenin ne olacağı hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşlerin belli başlıları, Yeni Dünya Düzeni, Tarihin Sonu, Yeni Orta Çağ, Devletlerin Amipleşmesi ve Kaos görüşleridir (Halliday, 1997). Bunlar arasında Samuel P. Huntington'un savunduğu Medeniyetler Çatışması Tezi, en iddialı görüş olarak dünya çapında büyük yankı uyandırmıştır. Medeniyetler Çatışması kitabı uluslararası ilişkiler uzmanlarının ilgisini çektiği kadar, iktisat, sosyoloji, tarih ve siyaset bilimcileri tarafından da büyük ilgi görmüştür. Kitap hakkında uluslararası bilimsel dergilerde çıkan değerlendirme yazılarının sayısı da gösterilen bu ilgi düzeyinin bir kanıtıdır. Medeniyetler Çatışması görüşü ilk ortaya atılmasından ve kitap olarak ortaya çıkmasının ardından gördüğü ilgi azalmaya başlamıştı ama 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin dünyayı yeniden şekillendirme politikaları çerçevesinde gündemde önemli yer işgal etmeye devam etmiştir.

Medeniyetler Çatışması Tezi ilk olarak *Foreign Affairs* dergisinin 1993 yaz sayısında yayınlanmış ve Batı liberalizminin sosyalizme karşı nihai bir zafer kazandığını ve bunun küresel ilişkilerin yapısını de belirleyeceğini savunan Francis Fukuyama'nın Tarihin Sonu Tezi'ne bir cevap olarak ortaya çıkmıştır (Pipes 1997). Huntington'un Medeniyetler Çatışması kitabı medeniyetler ve

* Dr. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

kültürler, kültürün güç ilişkileri ve güç dengelerinin değişmesi üzerindeki etkileri, Batı evrenselciliği, Müslüman radikalizmi, Çin'in iddialı biçimde ortaya çıkışı ve kırılma hatlarındaki mücadelelerin alevlendirdiği uluslararası çatışmalar hakkında analizler içermektedir.

Medeniyetler Çatışması'nın ana tezi oldukça nettir: "Daha genel anlamda medeniyet kimlikleri ile bağlantılı olarak kültür ve kültürel kimlikler Soğuk Savaş sonrasında dünyadaki uzlaşma, ayrışma ve çatışma kalıplarını biçimlendirmektedir" (s.20) ve medeniyetler arasındaki uzlaşmacı ilişkiler olmaktan daha çok çatışmacı bir karakter taşımaktadır. Kitaptaki bölümlerin her biri şu görüşler üzerine temellendirilmiştir: (1) Modernleşme batılılaşmadan farklıdır ve modernleşme batılılaşmayı otomatik sağlamaz; (2) Batı Medeniyeti gerilemeye başlamış ve diğer taraftan Asya (Uzakdoğu) ve İslam Medeniyetleri yükselişe geçmiştir; (3) Medeniyetler çerçevesinde benzer devletlerin yeniden işbirliğine girdiği ve farklı devletlerin ise kutuplaşmasına yol açan yeni bir dünya düzeni ortaya çıkmaktadır; (4) Batı'nın evrensellik iddiası diğer medeniyetlerle – özellikle İslam ve Çini medeniyetiyle – çatışmasına yol açmaktadır, (5) Batı'nın ayakta kalması, merkez devleti olarak Amerika Birleşik Devleti'ne bağlıdır ve onun kimliği evrensel olmaktan daha çok kendine hastır. Küresel siyasetin çoğulcu karakterini kabul ederek küresel barışın garanti altına alınabileceği biçiminde özetlenebilir.

Huntington, medeniyeti dil, tarih, din, gelenekler ve kurumlar gibi ortak objektif unsurlarla ve insanların kendilerini sübjektif olarak tanımlama biçimleriyle açıklamıştır (s.43). Medeniyetler dar anlamda en geniş kimlik tanımlamalarıdır. Medeniyetler de diğer bütün canlılar gibi doğar, büyür ve yok olurlar ve bunlar siyasal olmaktan daha çok kültürel varlıklardır. Din medeniyetlerin temel özelliğini tanımlamaktadır. Yazar, dünya üzerinde yedi veya sekiz medeniyet tespit etmiştir: Batı (Yahudi-Hıristiyan), İslam, Çin, Hint, Ortodoks, Budist, Japon, Latin Amerika medeniyetleri (Afrika ise medeniyet olmaya adaydır). Kitap boyunca yapılan analizler, ilk dört medeniyet arasındaki ilişkilere odaklanmıştır. Genel olarak, her bir medeniyeti temel kültürel, sosyal ve siyasi özellikleri ile temsil eden ve ekonomik, teknolojik ve askeri güce dayanan bir merkezi devlet temsil eder. Ancak, İslam, Latin Amerika ve Afrika medeniyetleri böyle bir merkezi devlete sahip değildir. Medeniyet bloğundaki devletler genellikle merkez devletleri etrafında yoğunlaşan daireler oluştururlar ve buradaki yoğunluk derecesi bloğa entegrasyon düzeyini yansıtır (s.155). Örneğin, Rusya ve onun nüfuz alanı ile Çin ve onun refahının etkilediği bölge bu tür yoğunlaşma daireleridir.

Bazı temel evrensel ahlaki değerler dışında, Huntington evrensel kültür ya da medeniyet diye bir şeyin var olduğunu düşünmemektedir. Ayrıca, Batı kültürünün de evrensel olabileceğine inanmamaktadır. Bu görüşüyle Huntington, sömürge güçlerinin işgal ettikleri yerlerde kontrollerini sürdürmek için Batı düşüncesinin küresel etkisini ve önemli düzeydeki sekülerleşmeyi ve (seküler ideolojilerin yaygınlaşmasını) görmezden gelmiştir. Batı kültürünün evrenselliğine karşı çıkarken, Huntington İngilizce'nin resmi dil olarak kullanımının azaldığını örnek göstermektedir ama aynı zamanda onun ikinci dil olarak oldukça yaygın kullanımını ve diğer dillere geçen İngilizce kelimelerin ağırlığını da göz ardı etmektedir.

Medeniyetler Çatışması Tezi'nde uluslararası politikadaki genel konular hakkında bir çok ufuk açıcı analiz de bulunmaktadır. Ancak onun en önemli eksikliği, ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin doğasını ve kapitalizmin evrensellik eğilimini hesaba katmamasıdır. Diğer bütün iddialı büyük anlatılar gibi, Medeniyetler Çatışması Tezi'nin Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki yakınlaşma gibi olayları açıklamadığı bir çok anomali vardır.

Huntington'un dünya siyasetinde ulus devletlerin en önemli aktörler olmaya devam edeceği görüşü (s.35) onun işaret ettiği medeniyetler arasındaki bütünleşmeyle çelişen bir durumdur. Bu anlamda Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler gibi bir çok ulus devletin egemenliklerinin bir bölümünü devrettiği devletler üstü kurumların gücünü ihmal etmiştir. Diğer yandan da ulus devletlerin çıkarları, ilişkileri ve çatışmaları giderek kültür ve medeniyet faktörleri tarafından biçimlendirilmekte olduğu belirtmektedir. Ancak bu teziyle yazar, Ortodoks Yunanistan'ın Avrupa Birliği'ne üyeliğini, Ortodoks Gürcistan'ın neden Rusya ile değil de Türkiye'yle yakınlaşma içinde olduğunu, mücadeleleri oldukça eskilere giden Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik ve siyasal yakınlaşmayı, Azeri-Ermeni çatışmasında Müslüman ve Şii İran'ın neden Müslüman Şii ağırlıklı Müslüman Azerbaycan'ı değil de Ortodoks Ermenileri desteklediğini açıklamakta zorlanacaktır. Bu örnekler ulus devletin önemli bir aktör olarak devam edeceğini teyit etse de, Medeniyetler Çatışması Tezi'nin özünü oluşturan ulus devletler, dinsel veya kültürel çıkarlarına göre değil daha çok ekonomik ve siyasal çıkarlarına göre hareket ederler.

Huntington Doğu Asya'daki ekonomik gelişmeyi onların kültürlerine ve İslami fundamentalizmi İslam kültürün doğasına bağlamaktadır. Ancak onun katı kültürel determinizmi, işçilik maliyetlerini yakından kontrol etmeyi ve ihracat temelli ekonomik yapıları nedeniyle işçilerin gücünü kontrol eden Asya ülkeleri ile merkez devletleri (özellikle ABD) arasındaki ilişkilerin ekonomik boyutunu

açıklamakta yetersiz kalmıştır. İslam kültürün demokrasiye sahip olmadığı tezi konusunda ise, Batı ve özellikle ABD çıkarlarının 11 Eylül saldırılarına kadar Orta Doğu'da antidemokratik yönetimleri destekleyerek statükonun sürdürülmesine dayandığını göz ardı etmektedir. Bu anlayış 11 Eylül sonrasında biraz değişse ABD'nin dış politikasında ağırlığını büyük ölçüde korumaktadır. Örneğin, yerel hükümetler tarafından demokratik güçlerin bastırılması göz yumulan Suudi Arabistan, Mısır ve diğerlerinde muhalefete radikallikten başka yol bırakmamaktadır.

Huntington Batı'nın tarihsel olarak fikirlerinin veya değerlerinin üstünlüğü ile değil de, organize şiddet veya güç kullanarak dünyayı kontrol altına aldığını itiraf etmiştir. Ancak bu prensibi günümüzdeki ABD hegemonyasına uygulamamıştır ve Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlardaki Batı hegemonyasının ağırlığını görmezden gelmiştir. Huntington'a göre, günümüzde insan hakları ve demokrasi, silahlanma yarışı ve göç konuları Batı elitlerini endişelendiren medeniyetler arası konuların başında gelmektedir.

Yazar Batı medeniyetinin çöküşte olduğuna ve çöküşün yavaş ve düz bir çizgide devam etmeyen bir süreç olduğuna inanmaktadır. Bu çöküşü toprak, nüfus, ekonomik üretim ve askeri kapasite gibi görece somut faktörler açısından ele almaktadır ve bu göreceli çöküşün Doğu Asya'daki hızlı ekonomik büyümeden kaynaklandığını düşünmektedir. Ancak Doğu Asya ekonomisinin Batı'dan bağımsız olduğu varsayımı ise ikisinin birbiriyle yakından bağlantılı olduklarını (Asya'nın Batı sermayesine ihtiyacı ve Batı halklarının ucuz tüketim mallarına talebi) da analizine dahil etmemiştir. Bu bağlantı 1990'ların sonunda ortaya çıkan Asya krizi ile daha da net görülmüştür.

Medeniyetler Çatışması Tezi, yeni dönemde ABD'nin küresel finans mekanizmaları üzerindeki kontrolünü, teknolojik ve askeri avantajını – eğer gizlemiyorsa – göz ardı ediyor demektir. Huntington katı güç (ekonomik ve askeri güç) ile (diğer ülkelere istediğini yaptırma becerisi anlamında) yumuşak güç ayrımı yapar. Yerelleşmedeki artışa ve dinin kamusal alana geri dönmesine dikkat çeker fakat başka bir çok bilim adamı tarafından savunulan eşzamanlı küreselleşme boyutunu gereğinden daha az önemsemiştir. Huntington ABD'de üretilen ve ihracatı milyarlarca dolar gelir getiren müzik, film gibi popüler kültür ürünlerinin ABD ihracatında çok önemli bir yer tuttuğunu ise dikkate almamış görülmektedir. Özellikle ABD film sanayisindeki ihracatın uçak sanayisindeki ihracatı aştığını dikkate alırsak, ABD'nin diğer ülkeler üzerinde ekonomik ve kültürel gücünün boyutunu daha net görebiliriz.

Huntington'a göre, diğer medeniyetler ekonomik gelişmeleri dolayısıyla giderek daha iddialı olmaya başlamışlardır çünkü ekonomik başarı daha fazla kendine güven ve iddia aşılar. Örneğin, Doğu Asyalılar Asya'daki gelişmenin ve Asya değerlerinin Batılı olmayan diğer toplumlar için model olarak görmeye başladılar. Bu doğru fakat eksik bir görüştür çünkü Çin'de olduğu gibi kapitalizmin gelişiyle despotizm azalmıştır. Bizim görüşümüze göre, demokrasi düzeyi Batı'nın diğer ülkelerde demokrasi geliştirmede ne kadar samimi olduklarına da bağlıdır. Orta Doğu'daki örnekler demokrasi konusundaki yaklaşımın genellikle Batı'nın bazı bölgelerdeki ekonomik çıkarlarına bağlı olduğunu göstermiştir. Diğer bir deyişle, Batı'nın çıkarları herhangi bir ülkedeki anti-demokratik rejimleri desteklemekten geçiyorsa, bu rejimler desteklenmektedir.

11 Eylül sonrası gelişmeler ve yeni Bush Doktrininin, Medeniyetler Çatışması Tezi'ne yönelik ilginç imaları vardır. Dindar milliyetçi anlayışa sahip yeni-muhafazakarların (neo-conservative) ağırlıkta olduğu Bush Yönetimi, bir yandan Üsâme Bin Ladin ismiyle özdeşleştirilen radikal İslam ile mücadelesinde ABD'nin medeniyet ekseninde hareket ettiğine işaret edebilir. Ayrıca, Bush doktrinin özünü oluşturan engelleyici savaş ve tek yanlı (başkalarıyla diyalog ihtiyacı duymayan) bir politika, Huntington'un önerdiği bir şeydir ve Irak Savaşı'nda ABD yönetimi tarafından uygulanmıştır. Diğer yandan, Büyük Orta Doğu Projesi'nde ılımlı İslam'ın desteklenmesi, kendi ekonomik çıkarları gerektirdiği zaman demokrasi ihraç etme politikaları bir anlamda kültür ihracı olduğu için de Huntington'un kabul etmeyeceği bir şeydir. Irak'ta petrole ilgili ekonomik çıkarlarına dayanarak savaşa giren ve Saddam Hüseyin'i deviren Amerika, onunla işbirliği yapan diğer petrol ülkelerindeki rejimlerle iyi geçinmeye devam etmektedir. Petrolü olmadığı için Kırgızistan'daki demokrasi devrimine ABD tarafından verilen destek, ekonomik çıkarlarından daha çok stratejik çıkarlarıyla açıklanabilir. Yine bu da medeniyet ekseninde bir uygulama olmayacağı için Huntington'un öngörmeyeceği bir politikadır. Görüldüğü gibi Yeni Dünya Düzeni oluşurken Medeniyetler Çatışması tezi yeni olguları anlamamızda ve açıklamamızda yetersiz kalmaktadır.

Soğuk Savaş döneminde halklar ve ülkeler arasında kimlik krizinin, medeniyeti en genel kimlik getirdiği tespiti oldukça aydınlatıcıdır. Huntington'a göre ülkeler arasındaki ortak özellikler yardımlaşma ve dayanışmayı kolaylaştırmakta ve kültürel farklılıklar ise çatışma ve sürtüşme üretmektedir (s.128). Bu durum ancak tarafların süregelen ekonomik ve siyasal çıkarları ile paralel olduğu zaman gerçekleşebilir.

Medeniyetler Çatışması Tezi'nin önemli bir katkısı da, bölünmüş ülke analizidir. Bölünmüş bir ülkede, içindeki baskın kültür başka bir medeniyete ait iken, onun yönetici elitleri başka bir medeniyete katılmasını istemektedir. Örneğin, Türkiye ve Rusya kendi medeniyetleri için potansiyel merkezi devlet olabilecek durumunda iken yönetici elitleri hangi yönde devam edecekleri konusunda fikir ayrılığına sahiptir. Yazarın Türkiye analizlerinde bazı yanlışlıklar da bulunmaktadır. Örneğin, Türkiye'nin İslam ve demokrasiyi önemli ölçüde uzlaştırdığını ve aynı zamanda demokratik gelişmesinin Batı yanlısı elitler sayesinde olduğunu göz ardı etmektedir.

Yazarın kırılma hattı kavramı, farklı medeniyetlerin mensubu komşu ülkeler arasında çatışma çıkmasını açıklayan ve tahmin eden ufuk açıcı bir analizdir. Bu çatışma Pakistan ile Hindistan, Türkiye ile Yunanistan, Ermenistan ile Azerbaycan, Filistin ile İsrail arasındaki çatışmaları analizde yardımcı olabilir. Kıbrıs, Keşmir, Nogorno-Karabağ ve İsrail gibi bu sorunların çoğunun sömürü sonrası tasarımlarından kaynaklandığı gerçeğini yazar dile getirmemiştir. Medeniyetler Çatışması Tezi, Bosna Savaşı'nda Avrupa'nın (özellikle Almanya'nın) Katolik Hırvatistan'a, Yunanistan ve Rusya'nın Ortodoks Sırlara ve Müslümanların Bosna'ya yardım etmesini açıklayabilir ama Hıristiyan Sırlara karşı Bosna'ya Amerikan desteğini açıklayamaz. Huntington'un Kosova Savaşı hakkındaki tahmini doğru çıkmıştır ama yine burada Dünya'nın çoğunun Sırp saldırganlığını karşı olduğunu ve Clinton Yönetiminin Kosova'ya yardım edeceğini de tahmin edememiştir. Ayrıca, yazar İslam'ı diğer medeniyetlerle Bosna, Kosova, Nogorno-Karabağ ve Çeçenistan gibi kanlı sınırlara sahip olmakla ve saldırgan bir medeniyet olmakla suçlamaktadır ama bu savaşların çıkış nedenleri hakkında yine sessiz kalmaktadır. Özellikle Batı'nın Orta Doğu'daki ekonomik çıkarları (yani, petrol, doğal gaz, zengin maden yatakları) konusuna önem vermemektedir ve bir anlamda da kurbanı suçlamaktadır. Ancak yazar İslam ülkelerinin kendi aralarında ve diğer medeniyetten ülkelerle olan çatışmalarını açıklayan önemli bir faktöre dikkat çekmektedir: Askeri ve ekonomik gücüyle çatışmayı önleyecek Müslüman merkez devletin bulunmayışı (s. 264).

Medeniyetler Çatışması Çin ve ABD arasında çıkması muhtemel ciddi çatışmalara dikkat çekerken ABD'nin Çin'i Vietnam veya Endonezya ile dengelemesi gerektiğini iddia etmektedir. Walt'un (1997) dediği gibi, Huntington'un İsrail konusunda sessizliği ise ilginçtir çünkü onun önerdiği politika Batı'nın İsrail'e desteğinin büyük oranda azalmasını öngörebilirdi. Yazar'ın uluslararası gündemin belki de baş maddesi olan Arap-İsrail çatışması hakkında fazla söyleyecek sözü olmayışı da dikkatlerden kaçmamaktadır.

Yazarın çoklu medeniyet konusundaki kişisel tutumu oldukça ilginçtir. Bir yandan dünya düzenin çoklu medeniyetlerden oluştuğunu savunurken, diğer yandan kendi ülkesi ABD’de çoklu medeniyet anlayışını benimsemediği anlaşılıyor. Amerikan kültürünün Yahudi-Hıristiyan özelliğinin korunması gerektiğini ima etmekte fakat aynı zamanda da Batı kültürünün diğer ülkelere empoze edilmesine de karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla, yazarın kişisel tutumu ile insan hakları ve demokrasinin temel olarak Batı kültürünün bir parçası olduğu fikri, Batı’nın kendi kültürünü koruması gerektiği ama onu ihraç etmeye çalışmaması gerektiğini ima eder. Kitabın en temel politika önerisi ise, ABD’nin diğer medeniyetler arasındaki çatışmalara karışmama gerektiğidir. Bunlar arasında Sırp’ların saldırılarına karşı Bosna’ya, Irak işgaline karşı Kuveyt’e yardımın yapılmaması gerektiğini ima etmiştir ve Sırp katliamına karşı Kosovalılara ABD yardımını tasvip etmemektedir. Ancak bu alanlarda ABD’nin kendi ekonomik ve politik çıkarlarını dikkate almadan nasıl yapabileceği konusu ise kitapta net olarak ifade edilmemiştir. Ayrıca Üçüncü Dünya Savaşı’nın çıkışını önlemek için çatışan medeniyetler arasında arabuluculuk yapılabileceğini ve medeniyetler arasındaki ortak yönlerin vurgulanması gerektiğini de önermektedir. İronik bir şekilde bu görüşlerden, kitabın temel teziyle çelişen bir sonuç ta çıkarılabilir. Medeniyetler arasında arabuluculuk ve yardımlaşma sayesinde, medeniyetler çatışması önlenebilecek bir durumdur.

Genel olarak Medeniyetler Çatışması Tezi dünya düzeninin doğasını anlamada yararlı ve ufuk açıcudur. Uluslararası politikada genel trendleri açıklayabilir ama bu gelişmelere ek katkı yapan faktörleri (ekonomik ilişkiler) içermez. Dolayısıyla bazı gelişmeleri de tahmin etme başarısı gösteremez. Kendi tezini başarıyla savunmaktadır fakat Batı’nın kendi medeniyetinin gereklerine göre hareket etmesi gerektiği yönündeki politika önerileri bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Örneğin, Amerikan siyaset yapıcılarının İslam’ı kendilerine rakip olarak gördükleri takdirde İslam dünyasında Batı karşıtı radikal hareketlerine dolaylı olarak güç katacak bir etkiye sahip olabilir.

KAYNAKLAR:

Halliday, Fred. 1997. "The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order," *New Statesman* 126 (4328): 42-43.

Pipes, Richard. 1997. "The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order," *Commentary* 103 (3): 62-66.

Walt, Stephen M. 1997. "The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order," *Foreign Policy* Bahar (106): 176-190.